

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Przegląd Historyczno-Oświatowy
2023, nr 3–4
PL ISSN 0033-2178

ANDRZEJ MEISSNER
ORCID: 0000-0002-9949-4420
Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie

(DOI: 10.17460/PHO_2023.3_4.01)

LOSY NAUCZYCIELI ŚWIECKICH PO III ROZBIORZE NA PRZYKŁADZIE SZKOŁY WYDZIAŁOWEJ W LUBLINIE

1. WPROWADZENIE

Reforma szkolnictwa podjęta przez Komisję Edukacji Narodowej [dalej: KEN] objęła również kwestie dotyczące zawodu nauczycielskiego. Działacze KEN zdawali sobie sprawę, że bez odpowiednio wykształconych kadr pedagogicznych przeprowadzenie reform oświatowych nie będzie możliwe, bo „prawie wszystko w edukacji zawisło”. Wprowadzone przepisy prawne i organizacyjne zakończyły się powołaniem świeckiego zawodu nauczycielskiego, zorganizowaniem systemu kształcenia nauczycieli szkół średnich, ustaleniem pragmatyki nauczycielskiej¹. Komisja nie objęła swoimi pracami reformatorskimi nauczycieli szkół parafialnych, gdyż te nie podlegały jurysdykcji centralnych władz oświatowych, lecz tzw. komisjom cywilno-wojskowym. Publikacje poświęcone nauczycielom szkół średnich i ich kształceniu stały się przedmiotem badań

---

¹ Zgodnie z obowiązującymi ustawami nauczycielem świeckim mógł być uczestnik seminarium nauczycielskiego przy Szkole Głównej Koronnej lub Litewskiej. Po ukończeniu studiów kandydaci byli zobowiązani do złożenia tzw. submisji zobowiązującej do przestrzegania ustaw Komisji oraz do przepracowania 6 lat w szkole wydziałowej lub podwydziałowej. W ten sposób nauczyciel stawał się członkiem stanu akademickiego, będącego reprezentacją nauczycieli należących do danego wydziału szkolnego. Do stanu akademickiego mogli też wstępować księża diecezjalni i zakonnicy oraz nauczyciele skasowanego zakonu jezuitów.

wielu przedstawicieli historii wychowania, by wymienić Ludwika Kukulskiego, Tadeusza Mizię, Kamilę Mrozowską, Irenę Szybiak².

Przegląd literatury przedmiotu dowodzi natomiast, że brak jest publikacji poświęconych sytuacji nauczycieli KEN po III rozbiornie Polski. Jednostkowe dane pojawiają się jedynie w publikacjach poświęconych dziejom szkolnictwa średniego na ziemiach polskich w pierwszej połowie XIX w. Wśród nich zasługują na uwagę monografie Kaliny Bartnickiej, Renaty Dutkowej, Ludwika Janowskiego, K. Mrozowskiej, Andrzeja Szmyta, Adama Winiarza³. Z prac ostatnio publikowanych uwzględnić należy serię wydawniczą pt. *Komisja Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje – doświadczenia i inspiracje* realizowaną w ramach grantu pt. *Narodowy Program Rozwoju Humanistyki*. Drugi tom tego wydawnictwa pt. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny* zawiera 1905 haseł, które w wielu przypadkach podają dane osobowe z okresu zaborów. Również tom IX tego wydawnictwa poświęcony Wydziałowi Pijarskiemu zawiera oddzielny rozdział pt. *Losy szkolnictwa pijarskiego po 1795 r.*, dzięki czemu możemy prześledzić porozbiorowe dzieje nauczycieli reprezentujących zakon pijarów. Należy też uwzględnić literaturę poświęconą kolegiom jezuickim po kasacie tego zakonu.

Działalność nauczycieli świeckich szkół średnich, która miała miejsce w latach 1780–1794, nie zakończyła się wraz z III rozbiorem Polski. Pojawia się zatem pytanie, jakie były losy nauczycieli świeckich szkół średnich? Czy i w jakim zakresie prowadzili działalność zawodową, kulturalno-oświatową, naukową, społeczną i konspiracyjną? Nie jest to problem marginalny, gdyż do roku 1794 w całym szkolnictwie średnim pracowało na terenie Rzeczypospolitej około 200, zaś po III rozbiornie w granicach poszczególnych zaborów – około 90 nauczycieli. Liczba ta nie jest ostateczna, gdyż o 60 osobach nie posiadamy danych biograficznych i dlatego nie można ostatecznie ustalić ich sytuacji życiowej po III rozbiornie.

Tabela 1.
Obsada kadrowa szkoły wydziałowej w Lublinie w latach 1780–1794 w ujęciu chronologicznym

Lp.	Imię i nazwisko	Okres zatrudnienia	Uwagi
REKTORZY			
1.	Maria Antoni Józef de Camelin 1741–1782	1780/1781	Po roku sprawowania urzędu wyjechał do Lubartowa
2.	Franciszek Ksawery Jezierski, ks., 1740–1791	1781/82–1783/84	Wstąpił do stanu akademickiego

² Przykładowe publikacje w układzie chronologicznym: Kukulski (1939); Mrozowska (1955), taż (1956); Podgórska (1972, s. 425–432); taż (1974, s. 155–165); Mizia (1973); tenże (1975); Szybiak (1978), taż (1980).

³ Przykładowe publikacje: Bartnicka (1980); Dobrzański (1938), tenże (1949); Dutkowa (1965); tejeż (1976); Mrozowska (1972); Szmyt (2009); Winiarz (2002).

Lp.	Imię i nazwisko	Okres zatrudnienia	Uwagi
3.	Wincenty Treffler, ks. diecezjalny, 1750– 1804 [?]	1784/85–1789/90	Wstąpił do stanu akademickiego
4.	Seweryn Wedykowski, ks. diecezjalny, 1755–1839	1790/91–1793/94	Zwolennik reform szkolnych
PREFEKCI			
1.	Wincenty Treffler, ks. diecezjalny, 1750– 1804 [?]	1780/81–1783/84	Wstąpił do stanu akademickiego
2.	Stanisław Kwiatkowski, ks. 1748–?	1784/85–1786/87	Eksjezuita
3.	Józef Skorupski ks. 1754 [755]– ?	1787/88–1788/89	Wstąpił do stanu akademickiego
4.	Seweryn Wedykowski, ks. diecezjalny, 1755–1839	1789/90	Zwolennik reform szkolnych
NAUCZYCIELE			
1.	Józef Czech 1762–1810	1780/81–1783/84	Nauczyciel świecki
2.	Józef Florkowski 1762– ?	1780/81–1781/82	Nauczyciel świecki, wystąpił ze stanu akademickiego
3.	Józef Januszewicz [Januszowicz] 1757–1837	1780/81–1782/83	Nauczyciel świecki
4.	Wincenty Pieniążek 1750– ?	1780/81–1781/82	Nauczyciel świecki, wystąpił ze stanu akademickiego
5.	Jacek Przybylski 1756–1819	1780/81	Nauczyciel świecki
6.	Franciszek Scheidt 1759–1807	1780/81–1782/83	Nauczyciel świecki
7.	Jan Litwiński b.d.	1781/82–1782/83	Nauczyciel
8.	Jan Nurczyński ? –1789	1782/83	Nauczyciel świecki
9.	Jan Michał Zaleski 1759– po 1803	1782/83–1793/94	Eksjezuita, nauczyciel
10.	Mikołaj Chruścielski 1759–1814	1783/84–1788/89	Nauczyciel świecki
11.	Józef Girtler 1761–1809	1783/84–1786/87	Nauczyciel świecki
12.	Józef Saliger 1766– ?	1783/84–1788/89	Nauczyciel świecki
13.	Józef Sołtykowicz 1762–1831	1783/84–1786/87	Nauczyciel świecki
14.	Franciszek Mysłowski 1743–?	1784/85	Eksjezuita, nauczyciel
15.	Stanisław Zarzecki 1765–1853	1785/86–1786/87	Nauczyciel świecki
16.	Marcin Kłossowicz 1767–po 1803	1787/88–1789/90	Nauczyciel świecki

Lp.	Imię i nazwisko	Okres zatrudnienia	Uwagi
17.	Seweryn Wedykowski, ks. diecezjalny, 1755–1839	1787/88–1788/89	Zwolennik reform oświatowych
18.	Jacek Wiśniewski 1757– ?	1787/88	Ekspijar, nauczyciel
19.	Franciszek Ksawery Zubowski 1744– po 1791	1788/89	Eksjezuita, nauczyciel
20.	Antoni Baczyński 1755– ?	1789/90–1793/94	Nauczyciel świecki
21.	Wincenty Ostrowski 1762–1856	1789/90–1793/94	Nauczyciel świecki
22.	Ksawery Refferowski 1766–1832	1789/90–1793/94	Nauczyciel świecki
23.	Andrzej Smolikowski 1764–1839	1789/90–1793/94	Nauczyciel świecki
24.	Piotr Łopieński 1753– ?	1790/91–1783/94	Nauczyciel świecki

Źródło: A. Meissner, R. Ślęczka, M. Pękowska (2018, s. 68–69).

Analizując dane o obsadzie kadrowej szkoły wydziałowej w Lublinie, należy jeszcze raz przypomnieć, że po kasacie zakonu jezuickiego wszystkie kolegia prowadzone przez ten zakon przeszły pod zarząd KEN. Na bazie kolegium jezuickiego w Lublinie została powołana szkoła wojewódzka, w której kadre nauczycielską stanowili wyłącznie eksjezuici. Sytuacja kadrowa od roku 1780 uległa całkowitej zmianie w związku z nową organizacją szkolnictwa i przyjętą polityką kadrową. Wraz z powołaniem szkoły wydziałowej nauczyciele eksjezuici zostali zwolnieni, a na ich miejsce Komisja Edukacji Narodowej powołała nowe władze szkolne i nowych nauczycieli. Byli to:

Rektorzy: ks. M. de Camelin (wyjechał po rocznym urzędowaniu), F. Jeziński, który zmarł przed III rozbiorem, zaś W. Treffler wycofał się z działalności pedagogicznej. Ostatnim rektorem był ks. diecezjalny S. Wedykowski – pozytywnie oceniany przez władze szkolne. Po III rozbiornie nadal kierował szkołą.

Prefekci – te funkcje pełnili W. Treffler, S. Wedykowski oraz ks. S. Kwiatkowski, eksjezuita, znany z krytycznego stosunku do Komisji, a tym samym do nauczycieli świeckich. Jego poglądy i stosunek do nauczycieli były źródłem stałych konfliktów, co negatywnie wpływało na codzienne funkcjonowanie szkoły. Prawdopodobnie zmarł przed 1794 r. (Topij-Stempińska, 2018, s. 356–357). Ostatnim prefektem był J. Skorupski – kleryk w zakonie jezuickim, który kilka lat później przyjął święcenia kapłańskie. Odbił studia w seminarium nauczycielskim i wstąpił do stanu akademickiego. Nauczyciel w kilku szkołach akademickich, gdzie był bardzo dobrze oceniany przez wizytatorów generalnych. Funkcję prefekta w Lublinie pełnił w latach 1787/88–1788/89. Nie wiemy, czy pracował w szkolnictwie po III rozbiornie.

Nauczyciele. W 14-letnim okresie (1780–1794) kadra nauczycieli szkoły wydziałowej składała się z 19 nauczycieli świeckich, trzech eksjezuitów, jednego

ekspijara i jednego duchownego diecezjalnego. Obsadę kadrową uzupełniało 8 nauczycieli francuskiego i niemieckiego. Po III rozbiorze Polski czynnych zawodowo było 15 nauczycieli świeckich, z których połowa zmarła po 1830 r., a więc w okresie między powstaniami.

2. LOSY NAUCZYCIELI ŚWIECKICH PO 1794 ROKU

Powracając do analizy tabeli, należy zwrócić uwagę na pierwszych nauczycieli świeckich, którzy w lubelskiej szkole wydziałowej objęli obowiązki zawodowe. Otóż w czerwcu 1780 r. ogłoszony został projekt ustawy, który powoływał stan akademicki oraz określał podstawowe założenia pragmatyki nauczycielskiej. Powołane również zostało seminarium nauczycielskie dla kształcenia nauczycieli świeckich. Dnia 29 września tego roku Szkoła Główna Koronna [dalej: SGK] potwierdziła te ustalenia mające obowiązywać od roku szkolnego 1781/82. Przewidywano, że w pierwszej kolejności sprawy kadrowe będą realizowane na nowych zasadach w Lublinie, Sandomierzu i Poznaniu, ale ze względu na brak nauczycieli świeckich ograniczono się tylko do Lublina (Bartnicka, 2015, s. 40). Zgodnie z tymi ustaleniami SGK podjęła działania, które można nazwać swoistym eksperymentem pedagogicznym. Polegał on na wysłaniu do Lublina sześciu nauczycieli świeckich, w miejsce eksjezuitów. Byli to: Józef Januszewicz, Jacek Przybylski, Józef Czech i Franciszek Scheidt (Mrozowska, 1956, s. 97) oraz Józef Florkowski i Wincenty Pieniążek, którzy wystąpili z zawodu nauczycielskiego⁴. Na ich miejsce SGK przysłała kolejnych nauczycieli świeckich: Jana Litwińskiego (1781), Jana Nurczyńskiego (1782), Mikołaja Chruścielskiego (1783), Józefa Girtlera (1783), Józefa Saligera (1783) i Józefa Sołtykowicza (1783)⁵. W 1782 r. został również przysłany do Lublina eksjezuita Jan Michał Zaleski, ale nie wiemy, jakie były motywy podjęcia takiej decyzji⁶.

Pierwsi nauczyciele świeccy przysłani do Lublina podjęli obowiązki zawodowe bezpośrednio po ukończeniu studiów. W Lublinie pracowali stosunkowo krótko, gdyż zostali przeniesieni do Krakowa, gdzie uczyli najpierw w szkole podwydziałowej, a potem zostali przyjęci do SGK. K. Koźmian w swoich pamiętnikach stwierdza: *przyznać należy, że szkoły lubelskie w początku swoim obsadzone były najznakomitszymi nauczycielami [...] którzy później stali się ozdobą dwóch Akademii Krakowskiej i Wileńskiej i Liceum Krzemienieckiego* (Koźmian,

---

⁴ W. Pieniążek wystąpił ze stanu akademickiego w 1782, zaś J. Florkowski w 1785 r. (Meissner, Wałęga, 2018, s. 195–196; Meissner, Ślęczka, Pękowska, 2018, s. 74).

⁵ Brak danych o losach J. Litwińskiego i J. Nurczyńskiego. Z kolei J. Girtler i J. Saliger zrezygnowali z zawodu nauczycielskiego. M. Chruścielski uczył po rozbiorach w Krzemieńcu, a J. Sołtykowicz działał w Krakowie.

⁶ J.M. Zaleski uczył w kolegium jezuickiego w Ostrogu i w 1773 r. ukończył nowicjat. Następnie podjął studia w SGK i mając 23 lata został nauczycielem szkoły wydziałowej w Lublinie. Brak danych o motywach SGK skierowania Zaleskiego do szkoły lubelskiej. W szkole tej uczył ponad 10 lat, uzyskując pozytywne oceny. (1782/83–1793/9) (Meissner, Wałęga, 2018, s. 714–715).

1972, s. 55). Opinię tę potwierdza Z. Kukulski, stwierdzając, że pierwsi nauczyciele świeccy *stanowili ozdobę Lublina, a potem Krakowa zdobywając sławę w zawodzie pedagogicznym, a potem naukowym* (Kukulski, 1938, s. 163). Podobnie stwierdza K. Mrozowska, pisząc, że *młodzi akademicy okazali dużo zapалу do pracy, a w nauczaniu starali się całkowicie realizować program Komisji* (Mrozowska, 1956, s. 122).

Wymienieni nauczyciele wywodzili się z podobnych środowisk społecznych i reprezentowali podobne poglądy w kwestiach dotyczących edukacji. Część z nich pochodziła z Krakowa, ze środowisk mieszczańskich. Wykształceni w krakowskiej szkole przygłówniej, kontynuowali edukację na Wydziale Filozoficznym Akademii Krakowskiej [po reformie: SGK]. Reprezentowali postawy ludzi ambitnych, aktywnych zawodowo i społecznie.

W trudnych czasach rozbiorów i powstań narodowych działali na rzecz odzyskania niepodległości. Tak było w czasie insurekcji kościuszkowskiej i podczas lokalnych działań o charakterze niepodległościowym. W latach 30. XIX w. czynnych było jeszcze siedmiu nauczycieli, którzy ze względu na wiek nie prowadzili działalności niepodległościowej⁷.

Ze względu na to, że pierwsi nauczyciele świeccy byli po III rozbiorze związani z Krakowem, warto przypomnieć, jakie były losy tego miasta w pierwszej połowie XIX wieku. Od czerwca 1794 r. do stycznia 1796 r. Kraków został zajęty przez wojska pruskie, następnie wkroczyły wojska austriackie i tym samym miasto znalazło się pod zaborem austriackim. W latach 1809–1815 stał się częścią Księstwa Warszawskiego, a po Kongresie Wiedeńskim – Wolnym Miastem Kraków istniejącym w latach 1815–1846. W tym bowiem roku (1846), po upadku powstania krakowskiego, miasto powtórnie zostało anektowane przez Austrię.

A oto losy nauczycieli świeckich, którzy rozpoczęli pracę zawodową w Lublinie i kontynuowali w krakowskiej szkole podwydziałowej, a następnie w Szkole Głównej Koronnej.

Jacek Przybylski (1756–1819) (Dutkova, 1986, s. 98–102; Ryś, 2018a, s. 528–529; Dutkova, 1965; Winiarz, 2002), ur. w Krakowie, w rodzinie mieszczańskiej, jeden z najwybitniejszych nauczycieli świeckich. Poeta, pisarz, krytyk literacki, tłumacz, filolog klasyczny, prefekt biblioteki SGK, kolekcjoner książek (swoją księgozbiór liczący 495 dzieł w 705 tomach zapisał testamentem Bibliotece Jagiellońskiej). Poliglota – znał sześć obcych języków i erudyta – dzięki studiom krajowym i pobytom zagranicznym. Po dwóch latach pracy w Lublinie wyjechał do Warszawy, następnie do Krakowa, gdzie uczył w szkole podwydziałowej, kolejno w SGK. W 1791 r. otrzymał nominację na profesora języka i literatury greckiej. Dorobek naukowy to przede wszystkim tłumaczenia na język

---

⁷ K. Refferowski zmarł w 1832 r. w wieku 66 lat; J. Sołtykowicz zmarł w 1831 r. w wieku 69 lat; J. Januszewicz zmarł w 1837 r. w wieku 80 lat; W. Ostrowski zmarł w 1856 r. w wieku 94 lat; A. Smolikowski zmarł w 1839 r. w wieku 75 lat; S. Zarzecki zmarł w 1853 r. w wieku 88 lat; S. Wedykowski zmarł w 1839 r. w wieku 84 lat (Meissner, Wałęga, 2018, s. 260–261, 474–475, 539, 591–592, 596–597, 676–677, 718).

polski literatury greckiej i rzymskiej, a także literatury współczesnej. Ponadto opublikował kilkadziesiąt rozpraw naukowych i kilkadziesiąt mów o przesłaniu historycznym i politycznym. Po III rozbiorze, w czasach austriackich, został przez władze zaborcze przeniesiony na emeryturę. Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego powrócił do obowiązków profesorskich. W roku akademickim 1811/12 pełnił funkcję dziekana Wydziału Filozoficznego. Jednak rozgoryczony niskim wynagrodzeniem i częściowo brakiem zrozumienia dla swej twórczości naukowej zrezygnował w 1812 z funkcji dziekana, a rok później z funkcji kierownika katedry. Niemal do śmierci prowadził działalność naukową poświęconą starożytnej kulturze⁸. Nie podejmował działalności społecznej, politycznej, konspiracyjnej, koncentrując się przede wszystkim na działalności naukowej. Na rok przed śmiercią uczestniczył jedynie w pracach Izby Reprezentantów Wolnego Miasta Krakowa.

Kolejnym nauczycielem przysłanym do Lublina w 1780 r. był Józef Januszewicz (1757–1837) (Mrozowska, 1962–1964, s. 588–589; Dutkova, 1965, Ryś, 2018b, s. 260–261), doktor obojga praw w 1787 r., wiceprofesor Kolegium Moralnego w 1785 r., profesor prawa w 1790 r., dożywotni sędzia. Pochodził z rodziny drukarzy krakowskich, nobilitowanej na sejmie koronacyjnym w 1588 r. Po ukończeniu studiów na Wydziale Filozoficznym SGK rozpoczął pracę w zawodzie nauczycielskim w wieku 23 lat. Skierowany do Lublina uczył w klasach starszych geografii, prawa i nauki moralnej. W 1783 r. został przeniesiony do Krakowa, gdzie uczył w szkole podwydziałowej, a następnie pełnił funkcje administracyjne, naukowe i dydaktyczne w SGK. W czasie insurekcji kościuszkowskiej, w kwietniu 1794 r., wraz z F. Scheidem został powołany przez Kościuszkę na członka Sądu Kryminalnego wchodzącego w skład Krakowskiej Komisji Porządkowej. Po upadku powstania wyjechał na wieś w obawie przed represjami władz austriackich. Po powrocie do Krakowa doświadczał ograniczeń ze stron zaborcy. Po likwidacji przez Austriaków Katedry Prawa Krajowego Januszewicz objął wykłady z prawa natury i prawa politycznego. W 1796 r. zawieszono jego wykłady z prawa polskiego, a w 1797 r. zlikwidowano Katedrę Prawa Polskiego, której był dziekanem. Pod koniec lat 90. XVIII w. władze austriackie rozpoczęły stopniowe ograniczanie praw i kompetencji polskiej kadry profesorskiej. W odpowiedzi na tego rodzaju działania część polskich profesorów, wśród których był J. Januszewicz, złożyła rezygnację z dalszej pracy. W tej sytuacji Januszewicz podjął działalność konspiracyjną, nawiązując kontakt z ugrupowaniem Joachima

---

⁸ Szczegółową charakterystykę działalności naukowej J. Przybylskiego przedstawiła M. Chamcówna w pracach pt. *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kollątaja. 1777–1786* (1857) oraz *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kollątaja. 1786–1795* (1959) i R. Dutkova (1865) w pracy pt. *Uniwersytet Jagielloński w czasach Księstwa Warszawskiego. Szkoła Główna Krakowska w latach 1809–1814*.

Denisko, działającym na terenie Bukowiny⁹. Kontakty te odbywały się prawdopodobnie w ramach Sądu Kryminalnego, którego był członkiem. Nie wiadomo, na czym polegały związki Januszewicza z tym oddziałem wojskowym. Musiały być na tyle znaczące, że zakończyły się jego aresztowaniem w 1798 r. przez władze austriackie i skazaniem na więzienie. Zwolniony w 1799 r. dzięki interwencji podjętej przez uniwersytet, miał jednak zamkniętą drogę do dalszej kariery uniwersyteckiej. Nie mając stałego zatrudnienia, pozostawał w trudnej sytuacji materialnej, utrzymując się jedynie z części pensji wypłacanej mu przez uniwersytet.

Sytuacja życiowa Januszewicza uległa znacznej poprawie po utworzeniu Księstwa Warszawskiego, a po 1815 r. – Wolnego Miasta Krakowa, dzięki czemu mógł wrócić do pracy zawodowej. Powołany został wówczas na stanowisko dziekana Wydziału Prawa Szkoły Głównej Krakowskiej. Brał też udział w życiu naukowym Krakowa jako członek Towarzystwa Naukowego oraz udzielał się w życiu społecznym miasta. W tym czasie został dożywotnim sędzią w Sądzie Apelacyjnym i pozostawał na tym stanowisku do 1836 r. W 1822 r. został m.in. reprezentantem IV Gminy miasta Krakowa, należał do łóż wolnomularskich „Przesąd Zwyciężony” oraz „Góra Wawel”. Interesował się prawem karnym i w roku 1818 wygłosił w Towarzystwie Naukowym Krakowskim odczyt pt. *Rozprawy o przestępstwach i karach*, opublikowany w „Roczniku Towarzystwa Naukowego” (Kraków 1820). Nie wiemy, jaki był jego stosunek do powstania listopadowego. Musiał wiedzieć o powstaniu, ale wiek nie pozwalał mu uczestniczyć w tym zrywie powstańczym. Zmarł 1837 r. w Krakowie w wieku 80 lat.

Kolejny profesor SGK to Józef Czech (1762–1810) (Birkenmajer, 1938, s. 305–306; Puszcza, Ryś, 2018, s. 154; Słowacki, 1811; Więśław, 2007), ur. się w Krakowie w rodzinie mieszczańskiej. Od 1794 r. profesor matematyki w SGK, od 1895 r. dyrektor Gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu. Po ukończeniu studiów na Wydziale Filozoficznym Akademii Krakowskiej w 1780 r. został wysłany do Lublina jako nauczyciel świecki, skierowany wkrótce do Płocka, następnie do Krakowa, gdzie uczył w szkole podwydziałowej. Od 1791 r. zatrudniony w Obserwatorium SGK dzięki J. Śniadeckiemu, który dostrzegł w nim wybitne uzdolnienia matematyczne. Interesowały go kwestie polityczne, zwłaszcza dotyczące problemów związanych z utratą niepodległości. Wraz z T. Dembowskiem i ks. T. Sołtykiem opracował raport pt. *Okoliczności wejścia Prusaków do Krakowa*, który został przekazany Kościuszce, co było wyrazem poparcia idei powstania. W marcu 1794 r. władze powstańcze powołały J. Czecha w skład Krakowskiej Komisji Porządkowej, będącej najwyższą władzą po Kościuszcze.

---

⁹ Joachim Denisko (1756 – około 1812), szlachcic wołyński, oficer, brał udział w insurekcji kościuszkowskiej. W 1794 roku zaproponował Kościuszcze wywołanie powstania na Wołyniu i w tym celu został mianowany brygadierem. Jego niewielki oddział rozproszyli Austriacy, a sam Denisko uciekł do Turcji, gdzie przygotowywał nowe powstanie. W czerwcu 1797 roku wkroczył na czele kilkuset żołnierzy do Galicji, ale został rozбитy pod Dobronowcami na Bukowinie. W 1798 r. przeszedł na służbę rosyjską i uzyskał zwrot skonfiskowanych wcześniej dóbr. *Kronika powstań polskich 1794–1944*, opr. zespół pod kierunkiem W. B. Michalika, Warszawa 1994, s. 58.

Na 18 członków tej instytucji było 5 profesorów: Józef Czech, Franciszek Scheidt oraz Jan Śniadecki, Feliks Radwański i ks. Józef Bogucicki. W latach 1797–1805 wraz z J. Śniadeckim podejmował działania na rzecz zachowania autonomii Szkoły Głównej zagrożonej działaniami władz austriackich. W 1805 r. wyraził zgodę na objęcie kierownictwa Gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu. Jak stwierdza A. Szmyt, *powstanie i działalność tej instytucji oświatowej i naukowej było swoistym fenomenem w warunkach niewoli narodowej, reaktywacją idei, a częściowo i struktur KEN* (Szmyt, 2009). T. Czacki okazał się twórcą i świetnym organizatorem koncepcji Liceum Krzemienieckiego, zaś J. Czech skutecznym jej realizatorem. Jako dyrektor szkoły cieszył się powszechnym szacunkiem, a jako matematyk – autorytetem naukowym. Obok funkcji dyrektora prowadził wykłady z matematyki wyższej, którymi rozbudzał zainteresowanie młodzieży naukami ścisłymi. Z tej dziedziny wiedzy opublikował *Krótki wykład arytmetyki*. Praca została napisana jeszcze w Krakowie, ale wydana dopiero w 1807 r. w Wilnie (miała 8 wydań). Przetłumaczył na język polski *Początki geometrii ksiąg ośmioro* Euklidesa (Wilno, 1807). Działalność J. Czecha na tym stanowisku trwała 5 lat, tj. do przedwczesnej śmierci w 1810 r.

Z Czechem współpracował Franciszek Scheidt (1759–1807) (Czeppe i Wereszycka, 1994, s. 437–439; Ryś, 2018d, s. 564–565; Grębecka, 2003, s. 79–93), ur. w Krakowie w rodzinie mieszczańskiej, chemik i botanik. Studia odbył w Akademii Krakowskiej zakończone bakalaureatem w 1777 r. oraz doktoratem w 1779 r. W 1780 r. został wysłany do Lublina jako nauczyciel fizyki i historii naturalnej. Następnie zatrudniony w szkole podwydziałowej w Krakowie, uczył tych samych przedmiotów. Prowadził również eksperymenty z dziedziny fizyki, gromadzące licznych obserwatorów. W 1785 r. został wiceprofesorem Kolegium Fizycznego SGK. W czasie powstania kościuszkowskiego był członkiem Komisji Porządkowej Krakowskiej, potem członkiem Sądu Kryminalnego Krakowskiego. Po zajęciu Krakowa przez Prusaków wyjechał do Warszawy, by po upadku powstania powrócić do Krakowa. Wówczas skorzystał z propozycji H. Kołłątaja i T. Czackiego i podjął pracę nauczyciela w Liceum Krzemienieckim. Obejmując posadę w Krzemieńcu, Scheidt posiadał wieloletnie doświadczenie pedagogiczne zdobyte w szkole wydziałowej w Lublinie i podwydziałowej w Krakowie oraz doświadczenie naukowe jako wiceprofesor Kolegium Fizycznego w SGK. Od 1805 r. prowadził w Krzemieńcu zajęcia z chemii i historii naturalnej oraz stworzył bazę dydaktyczną dla prowadzenia zajęć. W tym celu założył ogród botaniczny, zorganizował pracownię mineralogiczną, fizyczną i ornitologiczną. Jako chemik korzystał z doświadczeń Lavoisiera, zaś w pracach botanicznych kierował się systematyką K. Lineusza¹⁰. Współpracował z warszawskimi

---

¹⁰ F. Scheidt wydał m.in. *O elektryczności uważanej w ciałach ziemskich i w atmosferze* [...] (1786), *Opisanie doświadczenia czynionego z banią powietrzną* [...] (1784), *O botanice, jej podziale i użytku w ekonomii i agrokulturze* [rękopis w Archiwum UJ]. Wiele rękopisów F. Scheidta o tematyce naukowej znajduje się w Archiwum UJ.

przedstawicielami nauk ścisłych, stając się współorganizatorem, a potem członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Zmarł w Krzemieńcu w 1807 r. i tam został pochowany.

Do Lublina został skierowany również Józef Sołtykowicz (1762–1831) (Wereszycka i Orman-Michta, 2018, s. 437–441; Ryś, 2018b, s. 596–597; Zwiercan, 2008, s. 769–775; Chamcówna, 1859; Dutkova, 1965; Meissner, 2010, s. 272–274), absolwent Seminarium Nauczycielskiego A. Popławskiego, nauczyciel świecki, profesor Uniwersytetu Krakowskiego, autor szeregu rozpraw oraz licznych mów i wypowiedzi okolicznościowych¹¹. Zwolennik empiryzmu i fizjokratyzmu, przeciwny wszelkim spekulacjom w procesie badawczym. Do Lublina został przysłany w 1783 r. i po trzech latach przeniesiony do Krakowa, gdzie uczył w szkole podwydziałowej. W czasie insurekcji kościuszkowskiej zaangażowany jako członek Komisji Porządkowej, którą to funkcję przejął po przeniesieniu Scheitda do Sądu Kryminalnego. W Komisji tej, wraz z Czechem i Radwańskim, został mianowany tajnym cenzorem członków Komisji Porządkowej podejrzanych o kontakty z oficerami austriackimi. Kościuszek zlecił mu również kontrolę wydawania paszportów, w celu przeciwdziałania inwigilacji tajnych agentów. Władze powstańcze miały bowiem podejrzenia, że niektórzy członkowie tej Komisji utrzymują kontakty z oficerami austriackimi. Po upadku powstania Sołtykowicz wraz z Czechem i J. Śniadeckim udali się do obozu Kościuszki w Krakowie, by przedstawić sytuację powstańców. Po zajęciu Krakowa przez Prusaków wyjechał do Warszawy i nawiązał kontakt z działaczami konspiracji pod nazwą Wydział Centralny, którzy przygotowywali nowe powstanie. Ponieważ był uznany przez władze pruskie za niebezpiecznego rewolucjonistę, w obawie przed aresztowaniem wyjechał do Krakowa. Mając zgodę władz austriackich, został powołany na Katedrę Prawa Natury i Ekonomii na stanowisko zastępcy profesora. W 1800 r. został odwołany z tego stanowiska, a w 1805 r. przeniesiony na emeryturę (miał wówczas 43 lata). Aktywność zawodową w Szkole Głównej Krakowskiej rozwinął dopiero za czasów Księstwa Warszawskiego. Dzięki Kołłątajowi został przywrócony na stanowisko profesora i powołany na dziekana Wydziału Filozoficznego oraz na kierownika Katedry Prawa Karnego i Postępowania Sądowego Cywilnego. Otrzymał wówczas doktorat obojga praw. W okresie tym opublikował obszerne dzieło pt. *O stanie Akademii Krakowskiej od założenia jej w roku 1347, aż do teraźniejszego czasu. Krótki wykład historyczny...* (Kraków, 1810, s. 637). Była to pierwsza publikacja naukowa poświęcona krakowskiej Alma Mater, która stała się przedmiotem zainteresowań polskich i zagranicznych historyków. W latach 20. XIX w. był nadal uczestnikiem życia naukowego i społecznego miasta Krakowa. Miał opinię utalentowanego pedagoga i wychowawcy młodzieży, był

---

¹¹ Mowy J. Sołtykowicza m.in. *Mowa o potrzebie nauk, dedykowana Michałowi Sołtykowi; Mowa o prawie prawodawstwa, Mowa wygłoszona w czasie inauguracji roku akademickiego 1788 r. o dobrych obyczajach*. W 1810 r. wygłosił mowę poświęconą dziejom Uniwersytetu na cześć Fryderyka Augusta, króla Saksonii w czasie jego pobytu na uniwersytecie. W 1892 r. – *Mowa z okazji uchwalenia Konstytucji 3-maja, Mowa do młodzieży szkół przyglównych z okazji rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja*.

postacią barwną, miał bogatą wiedzę i posiadał różne umiejętności. Nie wiemy, jaki był jego stosunek do powstania listopadowego. Należy przypuszczać, że nie uczestniczył w pracach konspiracyjnych głównie ze względu na wiek. Zmarł w Krakowie pod koniec kwietnia 1831 r., mając 69 lat.

Mówiąc o losach kadry pedagogicznej szkoły wydziałowej w Lublinie, należy kilka uwag poświęcić nauczycielom świeckim, którzy pozostali po III rozbiore w macierzystej placówce. Lublin, podobnie jak Kraków, zmieniał swoją przynależność państwową. Bezpośrednio po III rozbiore został zajęty przez wojska austriackie, które okupowały miasto do 1809 r., kiedy to zostało ono przyłączone do Księstwa Warszawskiego. Z kolei Kongres Wiedeński włączył Lublin do Królestwa Polskiego, a więc pod panowanie Rosji.

Początkowo sytuacja szkoły, przekształconej w gimnazjum, nie uległa zasadniczym zmianom, tak w odniesieniu do kadry nauczycielskiej, jak i programu nauczania. Stopniowo jednak podejmowane były decyzje o charakterze programowym, kadrowym, a przede wszystkim ideologicznym. Nauczyciele, którzy nie władali językiem niemieckim, musieli opanować tę umiejętność albo zrezygnować z pracy nauczycielskiej. W ich miejsce przysyłani byli nauczyciele pochodzący z Czech lub Śląska z dobrą znajomością języka niemieckiego. Na początku XIX wieku kadre stanowili dotychczasowi nauczyciele: Piotr Łopieński (uczył do 1802), Antoni Baczyński (uczył do 1815), Wincenty Ostrowski (uczył do 1819, zmarł w 1856, mając 94 lata). Natomiast poza Lublinem działał Ksawery Refferowski (uczył w Białej Podlaskiej w latach 1796–1808). Na oddzielną uwagę zasługują: Seweryn Wedykowski, Marcin Kłossowicz i Andrzej Smolikowski.

Ks. Seweryn Wedykowski (1755–1839) to ostatni rektor szkoły wydziałowej (Meissner, 2018b, s. 676–677; Meissner, Ślęczka, Pękowska, 2018, s. 576–577; Poplatek, 1973, s. 127, 140, 397; Massalski, Kula, 2018, s. 251, 311, 321). Jako człowiek zrównoważony i posiadający umiejętność rozwiązywania konfliktów, cieszył się w szkole autorytetem i ogólnym poważaniem. W 1790 r. został ponownie wybrany na rektora Wydziału Małopolskiego przez zgromadzenie nauczycieli tego Wydziału. Po III rozbiore, jeszcze przez kilka lat, pełnił funkcję rektora szkoły, starając się o normalne funkcjonowanie gimnazjum. Jako emeryt działał w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Lublinie, udzielał się również jako scholastyk Kapituły Katedralnej Diecezji Lubelskiej. Nie znamy jego reakcji na wybuch powstania listopadowego. Zmarł w 1839 r. w wieku 84 lat.

Kłossowicz Marcin (1767–po 1803) (Mrozowska, 1967–1968, s. 74–75; Puszka, 2018, s. 300–301; Meissner, Ślęczka, Pękowska, 2018, s. 69, 75, 76, 80, 86), nauczyciel świecki stanu akademickiego. Przez 4 lata uczył do seminarium nauczycielskiego w Krakowie. Skierowany do Lublina w 1787/88, uczył do 1790 r. Jako nauczyciel wszechstronnie uzdolniony prowadził zajęcia z przedmiotów humanistycznych i ścisłych. Oceniany był przez władze szkolne jako nauczyciel wybitny, godny wyróżnienia. W 1790/91 r. został przeniesiony do szkoły wydziałowej w Warszawie, jednak po roku zrezygnował z pracy zawodowej w związku z zawarciem małżeństwa. Po rozbiorach wrócił do zawodu i został

prorektorem szkoły w Machnówce – wsi położonej w powiecie berdyczowskim (dziś Ukraina). Wieś ta należała do Antoniego Prota Potockiego – magnata, bankiera i przemysłowca. W Machnówce Potocki założył manufaktury produkujące wyroby sukiennicze, pończosznicze, fajanse, meble i powozy. Wybudował też browar, aptekę i szkołę (Zielińska, 1984, s. 122–135). W ten sposób miejscowość ta stała się osadą będącą ważnym ośrodkiem manufaktur oraz instytucji użyteczności publicznej. W tak rozwiniętym procesie produkcyjnym ważną rolę miała odegrać szkoła umożliwiająca zdobycie miejscowej ludności wykształcenia przynajmniej na poziomie elementarnym.

Andrzej Smolikowski (1764–1839) (Winiarz, 1999, s. 292–293; Mrozowska, 1986; Winiarz, 2002). W latach 1785–1789 odbył studia w zakresie nauk ścisłych w seminarium nauczycielskim jako student pensjonowany. W 1789 r. skierowany do Lublina, gdzie zastał go III rozbiór Polski. Oceniany jako bardzo dobry nauczyciel i wychowawca, zwolennik patriotycznego i narodowego wychowania. Pozostał w szkole dzięki dobrej znajomości języka niemieckiego. Przeciwdziałał zapędowi germanizacyjnym podejmowanym przez władze austriackie. Szerszą działalność rozwinął w czasach Księstwa Warszawskiego. W 1809 r. został mianowany dyrektorem gimnazjum przekształconego następnie na szkołę departamentową. Dobry organizator szkoły i działacz oświatowy. Współorganizator biblioteki miejskiej, członek rady miejskiej, działacz Lubelskiego Towarzystwa Dobroczyńności (1815), współzałożycieli i prezes Lubelskiego Towarzystwa Naukowego oraz towarzystw naukowych w Krakowie i Płocku. Po 1815 r., tj. w czasach Królestwa Polskiego, nadal pełnił funkcję dyrektora szkoły zwanej wojewódzką. Członek masonerii „Wolność Odzyskana” działającej na terenie Lublina. Na emeryturę przeszedł w 1828 r. żegnany przez społeczność Lublina i władze miasta. Żonaty, miał ośmioro dzieci (5 synów i 3 córki), z których część urodziła się po rozbiorach. Byli to Adam Stefan (1796–1853) – wyższy urzędnik w Lublinie, Jan Kanty (1798–1868) – inżynier dróg wodnych, Aleksander Kajetan (1805–1851) – powstaniec listopadowy i emigrant, Seweryn Karol (1809–1897) – inżynier, powstaniec, Andrzej Feliks (1811–1896) – powstaniec i emigrant.

3. PODSUMOWANIE

Zaprezentowane rozważania nad losami nauczycieli świeckich po III rozbiórce mają charakter cząstkowy, bowiem odnoszą się tylko do jednej szkoły. Dlatego nie mogą być podstawą do przeprowadzenia uogólnień, a są jedynie ilustracją jednostkowych losów omawianego środowiska nauczycielskiego. Historia szkoły lubelskiej to historia szkoły funkcjonującej zgodnie z obowiązującymi ustawami KEN. Pierwszą grupę nauczycieli przysłanych do Lublina stanowili absolwenci Akademii Krakowskiej, rozumiejący zachodzące zmiany społeczne, w tym również konieczność przeprowadzenia reform szkolnych w duchu hasła oświeceniowych. Jeszcze w czasach I Rzeczypospolitej zostali profesorami SGK jako wyróżniających się przedstawiciele uprawianych dyscyplin naukowych. Należy

szczególnie podkreślić ich udział w pracach niepodległościowych. Powoływani do władz powstańczych służyli swoją wiedzą prawniczą i umiejętnościami organizacyjnymi. Jak stwierdza M. Chamcówna, *profesorowie Szkoły Głównej wyróżniali się [...] gorliwością i cieszyli się zaufaniem Naczelnika* (Chamcówna, 1859, s. 209).

Po III rozbiorze występowali w obronie wartości, takich jak autonomia szkół wyższych, prawo do prowadzenia nieskrępowanych badań naukowych i do zachowania tożsamości narodowej. Świadczą o tym ich związki z insurekcją kościuszkowską, gdzie byli doradcami w sprawach prawnych i organizacyjnych. Byli represjonowani przez zaborców za głoszone poglądy i podejmowane działania o charakterze politycznym. Zdawali sobie też sprawę, że ich praca zawodowa będzie wymagała wyborów między ślepym posłuszeństwem a niezależnością, a także między zdradą wartości narodowych a ich obroną. Reprezentantem takiej postawy, takiego rozumienia swoich powinności obywatelskich był m.in. A. Smolikowski, którego trzech synowie walczyli w powstaniu listopadowym. Z kolei nauczyciele świeccy, którzy po III rozbiorze pozostali w macierzystej placówce szkolnej, byli wierni ideałom pedagogicznym wypracowanym przez KEN. Tam, gdzie to było możliwe, realizowali program nauczania obowiązujący przed rozbiorami. Byli świadomi odpowiedzialności za wychowanie młodzieży w duchu wartości narodowych i niepodległościowych.

Losy nauczycieli KEN po III rozbiorze Polski nie były szerzej podejmowane w badaniach historyczno-pedagogicznych. Istnieje zatem potrzeba podjęcia kompleksowych eksploracji nad losami nie tylko nauczycieli świeckich, ale również członków Komisji Edukacji Narodowej, Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, profesorów Szkoły Głównej Koronnej i Litewskiej, nauczycieli zakonnych. Tylko wówczas będzie można udzielić odpowiedzi na dwa podstawowe pytania: jakie były losy kadry pedagogicznej wywodzącej się z epoki KEN-u i jaką rolę nauczyciele ci odegrali w czasach niewoli narodowej.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

Bartnicka K. (red. nauk.) (2015), *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły Rzeczypospolitej przepisane*, Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej.

Koźmian K. (1972), *Pamiętniki*, T. I, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Opracowania:

Bartnicka K. (1980), *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Birkenmajer A. (1938), *Czech Józef (1862–1810)*, „Polski Słownik Biograficzny” T. IV, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Nauk.

Chamcówna M. (1857), *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kolltąja. 1777–1786*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; toż [...] w latach 1786–1795, Wrocław 1959.

Czeppe M. i Wereszycka H. (1994), *Scheidt Franciszek (1759–1807)*, „Polski Słownik Biograficzny” T. XXXV, Warszawa–Kraków: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla.

Dobrzański J. (1938), *Gimnazjum Lubelskie w czasach austriackich 1795–1809*, „Pamiętnik Lubelski” (za lata 1935–1937) T. 3, Lublin: s.n.

Dobrzański J. (1949), *Szkoły lubelskie na tle austriackiej polityki szkolnej w Zachodniej Galicji 1795–1809*, Lublin: Wydawnictwa Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Dutkova R. (1965), *Uniwersytet Jagielloński w czasach Księstwa Warszawskiego, Szkoła Główna Krakowska w latach 1809–1814*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Dutkova R. (1976), *Szkolnictwo średnie Krakowa w pierwszej połowie XIX w. (1801–1846)*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Dutkova R. (1986), *Przybyłski Jacek (1756–1819)*, „Polski Słownik Biograficzny” T. XXIX, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Grębecka W. (2003), *Księgozbiór Franciszka Scheidta (1769–1807)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” nr 3/4.

Jaśkiewicz J., Śniadecki J., Szaster J., Scheidt F. (1784), *Opisanie doświadczenia czynionego z banią powietrzną [...]*, Kraków.

Jędrzychowski P. (2015), *Krakowska Komisja Porządkowa w dobie powstania kościuszkowskiego*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” T. 2.

Kukulski Z. (1938), *Pierwsi nauczyciele świeccy w szkole wydziałowej lubelskiej Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin: Skł. Gł. Księg. św. Wojciecha.

Massalski A., Kula E. (2018), *Szkoły w Wydziale Wołyńskim i Ukraińskim*, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Meissner A. (2010), *Historia i historycy wychowania na ziemiach polskich w XIX wieku*, Lublin: Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji.

Meissner A. (2018a), *Treffler Wincenty (przed 1750 – po 1804), Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Meissner A. (2018b), *Wedykowski Seweryn 1755 [1754]–1839, Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Meissner A., Ślęczka R., Pękowska M. (2018), *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w Wydziale Małopolskim*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Meissner A., Wałęga A. (red.) (2018), *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, Warszawa: Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Mizia T. (1973), *Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej a społeczeństwo*, „Przegląd Humanistyczny” T. 4.

Mizia T. (1975), *Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony*, Warszawa: Wydawnictwo UW.

Mrozowska K. (1955), *Nauczyciele świeccy w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, „Studia Pedagogiczne” T. II.

Mrozowska K. (1956), *Walka o nauczycieli świeckich w dobie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Mrozowska K. (1962–1964), *Januszewicz Józef (1757–1837)*, „Polski Słownik Biograficzny” T. X, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Mrozowska K. (1967–1968), *Kłossowicz Marcin 1767–?*, „Polski Słownik Biograficzny” T. XIII, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Mrozowska K. (1972), *Tradycje Komisji Edukacji w szkolnictwie polskim XIX wieku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3.

Podgórska E. (1972), *Komisja Edukacji Narodowej a ruch nauczycielski*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 3

Podgórska E. (1974), *Komisja Edukacji Narodowej a problemy nauczyciela*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 2.

Popłatek J. (1973), *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.

Puszka A. (2018), *Kłossowicz Marcin 1761–?*, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Puszka A., Ryś J. (2018), *Czech Józef (1762–1810)*, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Ryś J. (2018a), *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Akademia Krakowska Szkoła Główna Koronna*, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Ryś J. (2018b), *Przybyłski Jacek Idzi Joachim*, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Ryś J. (2018c), *Sołtykowicz [Sołtykiewicz] Józef Florian 1762–1831*, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Ryś J. (2018d), *Scheidt 1759–1807*, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Scheidt F. (1786), *O elektryczności uważanej w ciałach ziemskich i w atmosferze* [...], Kraków: Druk. Szkoły Głównej Koronnej.

Scheidt F., *O botanice, jej podziale i użytku w ekonomii i agrokulturze* (rękopis w Archiwum UJ).

Słowacki E. (1811), *O życiu i pracach uczonych Józefa Czecha*, Wilno.

Szczucki L. (1865), *Jezierni Franciszek 1740–1791*, „Polski Słownik Biograficzny” T. XI, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Szmyt A. (2009), *Gimnazjum i Liceum Wołyńskie w Krzemieńcu w systemie oświaty Wileńskiego Okręgu Naukowego w latach 1805–1833*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Szybiak I. (1978), *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Szybiak I. (1980), *Nauczyciele szkół średnich Komisji Edukacji Narodowej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Topij-Stempińska B. (2018), *Kwiatkowski Stanisław (1747–?)*, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Wereszycka H. i Orman-Michta E. (2001), *Sołtykiewicz Józef (1762–1832)*, „Polski Słownik Biograficzny” T. XL, Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk. Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla.

Więśław W. (2007), *Matematyka polska epoki Oświecenia*, Warszawa: Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna.

Winiarz A. (1999), *Smolikowski Andrzej Piotr (1764–1839)*, „Polski Słownik Biograficzny” T. XXXIX, Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk. Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla.

Winiarz A. (2002), *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807–1831)*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Zielińska Z. (1984), *Potocki Antoni Prot (1761–1801)*, „Polski Słownik Biograficzny” T. XXVIII, Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk.

Zwiercan K. (2008), *Sołtykiewicz [Sołtykiewicz] Józef Florian 1762–1831*, w: A. Meissner i W. Szulakiewicz (red.), *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

The fate of secular teachers after the Third Partition of Poland on the example of the departmental school in Lublin

Summary

Aim: The article discusses the fate of secular teachers using the example of the departmental school in Lublin after the Third Partition of Poland. This school (1780–1794) emerged from the provincial school (1774–1780).

Methods: Appropriate for the history of a pedagogical thought and the history of education.

Results: The staff included 4 rectors, 4 prefects, 24 teachers, and 8 language instructors of French and German. After the Third Partition, only 15 teachers

continued their professional work, as others resigned, retired, or passed away. As citizens of Austria, Prussia, and Russia, they faced various forms of repression. They endeavored to remain faithful to pedagogical ideals from the Enlightenment era. Where possible, they implemented the educational program of the time, as dictated by the National Education Commission. They participated in independence movements, defending values such as autonomy of higher education institutions, the right to conduct unrestricted scientific research, and the preservation of national identity. They were aware that their professional work required decisions between blind obedience and negation, as well as between betraying national values and defending them. The values recognized by the generation of Poles born in the times of captivity depended – to a large extent – on them.

Conclusions: The fate of the National Education Commission teachers after the Third Partition of Poland has not been widely discussed in historical and pedagogical research. Therefore, there is a need to undertake comprehensive research on the fate of not only lay teachers, but also members of the National Education Commission, the Society for Elementary Books, inspectors, and religious teachers.

Keywords: National Education Commission, Departmental School in Lublin, secular teachers, their fate after the Third Partition of Poland.